

Людмила Потапенко (Черкаси)

АНАЛІЗ ДИСКУРСУ ІМПЕРІАЛІЗМУ В ПРАЦІ ЕДВАРДА САЇДА «КУЛЬТУРА Й ІМПЕРІАЛІЗМ»: КОМПАРАТИВНИЙ ПІДХІД

Назва праці «Культура й імперіалізм» відсилає до двох знакових праць: «Культура і анархія» (1859) Метью Арнольда, англійського поета та культурного критика, та «Культура й суспільство» (1958) Раймонда Генрі Вільямса, уельського новеліста та критика.

У праці «Культура й імперіалізм» Едвард Саїд говорить про те, що в «Орієнталізмі» він залишив поза увагою відповідь Сходу на домінування Заходу, яка виразилась у деколонізаційному русі, «майже повсюдно робилися серйозні спроби культурного опору, спроби боронити національну ідентичність» [1; 12]. Автор підкреслює, що саме ці два чинники – «загальносвітова модель імперської культури й історичний досвід опору імперії» [1; 12] – й розрізняють дві праці, а тому роблять «Культуру й імперіалізм» окремим дослідженням.

Едвард Саїд акцентує увагу на взаємовпливах літератури, зокрема роману (переважно англійських авторів XIX–XX століття, передусім Дж. Остін та Р. Кіплінга) та колоніалізму й імперіалізму з однієї сторони, та на тому, як імперіалізм, процеси опору імперіалізму та деколонізація вплинули на англійський та французький роман, з іншої.

Дослідник наголошує: «Сьогодні багато літературознавців пишуть про оповідну художню прозу, проте мало хто звертає увагу на її місце в історії імперії та в імперському світі» [1; 15]. Тому таку особливу увагу він приділяє «такій культурній формі, як роман» [1; 12].

Едвард Саїд намагається пояснити, чому ж саме література відіграла таку роль у підтримці імперіалізму. Саме роман, твердить автор, забезпечив згоду суспільства на закордонну експансію.

Едвард Саїд пояснює, що він аналізує романи тому, що, по-перше, вважає їх «гідними поваги й захоплення витворами мистецтва й науки», а по-друге, тому, що їх «цікаво пов'язати з імперським процесом, частиною якого вони демонстративно й неприховано були» [1; 15].

Саїд зосереджує свою увагу на конкретних творах, таких як «Великі сподівання» та «Домбі і син» Ч. Діккенса, «Ностромо» та «Серце темряви» Дж. Конрада, «Менсфілд парк» Дж. Остен, «Кім» Р. Кіплінга, «Зрадлива жінка» А. Камю та багато інших, підкреслюючи їх оригінальність на приналежність до світових шедеврів, одночасно демонструючи те, «що вони є частиною стосунків між культурою й імперією» [1; 25].

«Точки перетину між культурою та імперіалізмом надто очевидні» [1; 41]. При цьому імперіалізм – не лише політичне, але й насамперед культурне явище. Ті образи іншого та ідеологія експансії, що їх формує культура, впливають на політику імперії, і, навпаки, історичний досвід життя в імперії зумовлює теми художніх творів і спосіб, у який письменники змальовують панівні чи підкорені суспільства. Аби політика та культура держави були імперськими, зовсім не обов'язково мати колонії де-юре – для цього достатньо ставитися до інших народів як до таких, що потребують влади й бути готовими до експансії на віддалених територіях.

Роман поєднує минуле з теперішнім і майбутнім, представляє джерела спільноти, її героїв, її уявлення про інших та про свою власну місію. Недарма початок домінації Європи в світі збігається з формуванням європейського роману в його сучасній формі. Він був важелем, завдяки якому цілі суспільства почали сприймати як щось належне експансію, заснування «нового світу» далеко від їхніх батьківщин, цивілізаторську місію європейців, а також – і це, мабуть, головне – уявлення про мовчазного тубільця, якого потрібно підпорядкувати, навчити, перевиховати для його ж власного блага. Оповіді «стали методом, який колонізовані народи застосовували, обстоюючи власну ідентичність та історію» [1; 13].

Е. Саїд вказує на те, що у XIX–XX століттях британські новелісти, навіть такі очевидно-аполітичні, як Дж. Остін забезпечували культурну легітимізацію колоніалізму. Він впевнений, що такі письменники як Е.М. Форстер, Дж. Конрад, Р. Кіплінг були залучені у романотворчий процес, основна ціль якого була не привернення уваги до злободенних та гострих проблем того часу, а, навпаки, забезпечення більш-менш стабільного становища імперії.

Едвард Саїд розглядає взаємовідношення між Заходом і його імперіальними завоюваннями в межах контексту культури. Автор бачить імперіалізм не як окрему епоху в історії, а швидше за все як щось рідкісне. Відтак наслідки імперіалізму все ще очевидні сьогодні як в західній культурі, так і в культурі в минулому колонізованих народів.

Одним із наслідків використання імперією літератури було нав'язування «аборигенам» негативного уявлення до самих себе. Фактично відбувалася своєрідна інверсія стереотипів: колонізований етнос під тиском колонізаторів змушений приймати – й засвоювати як свою власну – чужу систему стереотипів, і дуже часто відверто ворожу й принизливу. Уявлення колонізаторів про колонізованих як про «варварів», носіїв «хаосу» різними методами нав'язується колонізованим і поступово стає їхнім власним уявленням про себе, стає вкрай негативним і руйнівним стереотипом. Культура колонізованих, таким чином, руйнується, і вони справді стають носіями нав'язаного їм «хаосу», з якого мають лише один вихід – асиміляцію й інтеграцію в культуру колонізаторів, у чужу ї, по суті, ворожу, неприхильну до них цивілізацію. Засвоюючи систему цінностей колонізаторів, колонізоване суспільство вступає в дедалі гостріший конфлікт із самим собою – абориген починає ненавидіти себе і тим самим поглиблює власне приниження й поневолення. Поневолена група стає нарешті зневаженою меншістю на своїй власній землі. «І роман, і політичний рух, представлені, або інтерпретовані поодиночці, втрачать вирішальну взаємо суперечність, яка їм надана через актуальний досвід імперії» [1; 72].

Едвард Саїд, досліджуючи способи, у які «імперія» та «домінування імперії» були представлені у романах, наголошує на тому, що європейський імперіалізм не зміг би існувати без підтримки літератури. Водночас дії імперії, зокрема військові та економічні операції, провокували зміни в літературі.

Дослідник систематично звертається до колоніальної і постколоніальної літератури через конструкти західних літературних канонів. Автор розкриває літературне значення імперіалізму та його вплив на всю західну культуру. Особливу увагу він приділяє дослідженню шляхів та способів репрезентації поневолених народів в рамках літератури, а також вплив цього явища на суспільне та культурне життя таких народів. Щоб досягти мети свого наукового дослідження Едвард Саїд використовує методологічний аргумент, у межах якого він звертається до трьох головних понять. По-перше, імперіалізм – не специфічний період в історії, а швидше взаємозалежний діалог, що продовжується між поневоленими народами та домінуючою гегемонією імперії. Ця думка автора має велике значення, оскільки він вперше з літературознавців заявив і довів, що кінець імперіалістичного впливу на літературу не закінчився з колоніальним режимом, а швидше, продовжує існувати в межах постколоніальної літератури та культури через обставини, в яких опинились в минулому колонізовані та поневолені народи. По-друге, романи та інші літературні твори популярних західних авторів увічнюють вагоме значення безперервної переваги імперії над підвладними народами. Теорія, що постколоніальний тиск був інститутизований у межах західної літератури, – це посилення на теорію обміну ідей, що продовжується між домінуючою культурою і поневоленими народами. По-третє, Едвард Саїд порівнює колоніалізм з расизмом, що підтверджує та посилює його твердження про продовження існування утиску в постколоніальному середовищі. Через аналіз роману та літератури загалом Едвард Саїд зосереджує увагу на обмеженнях у минулому колонізованих народів у рамках західної культури та досліджує причини їхніх безперервних утисків.

Саїд вказує, що обмеження, які накладаються на колонізовані народи мають вагомий вплив на побудову їхніх суспільних і економічних цілей. У межах цього дискурсу він аналізує романи з ціллю конструювати парадигму західної культури. Автор говорить, що дуже часто постколоніальне суспільство прагне спростити наміри минулої влади імперії. Цим спрощенням воно намагається виправдати уявлення про європейську гегемонію, яка використовувалась як механізм насадження колоніального режиму, у такий спосіб розрізняючи колоніальні наміри та результати колоніального правління.

Здається трохи незвичним, що Саїд дотримується думки про те, що соціальний вплив расизму відрізняється від соціального впливу колоніалізму. Порівнюючи колонізованих людей з людьми постраждалими від расизму, він припускає, що народи маргінесу, які піддаються

впливу расизму мають істотну соціальну перевагу над колись поневоленим населенням колонізованих країн.

Саїд зазначає, що якщо аналізувати вплив імперіалізму на культури світу, потрібно надзвичайно об'єктивно оцінювати всі події. Люди оцінюють минуле мораллю сьогодення, і навпаки, «звернення до минулого – одна з найпоширеніших стратегій інтерпретації теперішнього» [1; 37]. Історія світу – це постійний конфлікт культур. Кожна культура включає в себе власні традиції та вірування. Суспільні поняття, як наприклад націоналізм, будуються на побоюваннях, що викликають недовіру та заздрість між різними культурами. Це генерує бажання перевершити решту культур. Іншими словами, історія людства – це нескінченна боротьба між народами. «Завдяки імперії всі культури переплелися, жодна не є ізольованою і чистою, всі гібридні, неоднорідні, надзвичайно диференційовані й немонолітні» [1; 30].

Едвард Саїд підкреслює, що роман став головним елементом у культурному баченні світу. Що стосується англійського роману, то він «ніколи не пропагує зрєктися колоній» [1; 127], а навпаки, подає їх існування як певну норму. «Цей романний процес активно супроводжує неперервність британської імперської політики впродовж ХІХ сторіччя – власне наратив» [1; 127]. Аналізуючи цей процес, автор виділяє чотири основних його наслідки. По-перше, це наслідковість та нерозривність кожного наступного автора з його попередниками. По-друге, романи – це частина мікрополітики, яка підтримує імперію та пропагує її основні ідеї. По-третє, майже всі британські романи ХІХ сторіччя сприйняли ідею глобалізації в розумінні розширення кордонів Британської імперії. І четвертий наслідок – це те, що Е. Саїд називає «структурою ставлення і референції» [1; 130]. Автор пояснює це тим, що структура, яка пов'язує романи між собою, не існує поза самими романами. Читачі отримують конкретні знання з конкретних романів, і навпаки романи можуть оживляти та пояснювати стосунки між імперією та колонією. Звідси автор робить висновок, що «вирішальний аспект так званого зміцнення влади романом полягає не тільки в тому, що воно пов'язане з функціонуванням соціальної влади й управління, а й у тому, що це зміцнення виглядає водночас і нормативним, і незалежним, себто воно самостверджується із плином наративу» [1; 131].

Силу романові дають історизація минулого та наративізація суспільства. Справа імперії залежить від її ідеї. І культура повинна бути відповідним чином до цього підготовлена. Отже, імперіалізм забезпечує існування в літературі «і правителя, і підлеглого» [1; 46].

Література:

1. Саїд Е. В. Культура й імперіалізм / Саїд Едвард. – К. : Критика, 2007. – 608 с.

The Analysis of Imperialism Discourse in E. Said's Work «Culture and Imperialism»: Comparative Approach

The article is aimed to analyze the interactions between nineteenth and early twentieth century imperialism and the European novel in the postcolonial literary theory framework.